

Aalborg Gråbrødrekloster – en status

Af Christian Vrængmose Jensen og Stig Bergmann Møller

1. Indledning

Franciskanerordenens kloster i Aalborg har gennem årene været genstand for flere arkæologiske undersøgelser, men et mere samlet overblik over klosteret blev først muligt efter nye udgravninger, som indledtes med en stor undersøgelse i 1994-1995. Den hidtil seneste, om end begrænsede, undersøgelse blev foretaget så sent som i 2011, og i 2014 gav en bearbejdnings af en større kloakudgravning fra 1998 spændende resultater også i forhold til byens gråbrødrekloster. Klosterets bygninger, klosterlivet og kirkegårdene er i 2000 blevet fremlagt i en af de såkaldte "Aalborgbøger".¹ Denne publikationsrække bringer på en seriøs, ligefrem måde blandt andet ny historisk og arkæologisk viden ud til historieinteresserede nordjyder og til alle andre med interesse for nordjysk historie og arkæologi. Her er det derfor blot hensigten at give en overordnet redegørelse for det centrale klosterkompleks med fokus på bygningshistorien og desuden fremlægge det arkæologiske materiale, der er kommet til siden Aalborgbogens udgivelse i 2000.

2. Det ældre kloster

Gråbrødreklosterets oprettelse blev mulig, da en ukendt stifter gav brødrene en grund på sydsiden af hovedgaden Algade og tæt på byens havn i Østerå. Munkene overtog en grund, hvorpå der indtil op-

rettelsen havde stået beboelseshuse. Tidspunktet for brødrenes ankomst til Aalborg kan fastsættes til 1240-1250 på grundlag af gode møntfund, dels fra et lergulv i det sidste byhus på stedet, inden munkene overtog grunden, og dels fra mørtelunderlaget til et teglgulv i den ældre klosterkirke.² Den ældste, skriftlige omtale af franciskanerne i Aalborg stammer fra 1268, hvor enkefru Gro i sit testamente skænkede dem 2 mark.³

På baggrund af primært de arkæologiske undersøgelser kan bygningshistorien overordnet set deles i et ældre og et yngre kloster (fig. 1). Begyndelsen var ganske ydmyg. Nordligst på grunden, ud til Algade, rejste gråbrødrene oven på de nedrevne byhuse en mindre kirke, som i udvendigt mål var ca. 9,20 m bred. Kirkens fulde længde er ikke kendt, da der kun er udgravet ca. 10 m af bygningens længde. På indersiden af kirkens nordlige fundament og udlagt samtidigt med dette fandtes et mindre fundament til en væg- eller hvælpille. Sidstnævnte mulighed indebærer, at kirken helt eller delvist har været overhvelvet, og fundet af et par trekløverformede ribbesten i bygningens gulve kan bestyrke denne opfattelse. Murene har i hvert fald delvist været bygget af tegl, som fundet af enkelte røde, blødtbrændte munkesten viser, og en riffelhugget mulig sokkel- eller gesimssten tyder på, at kirken var opført med fine, dekorative detaljer. En sammenligning med den kirke, som snart

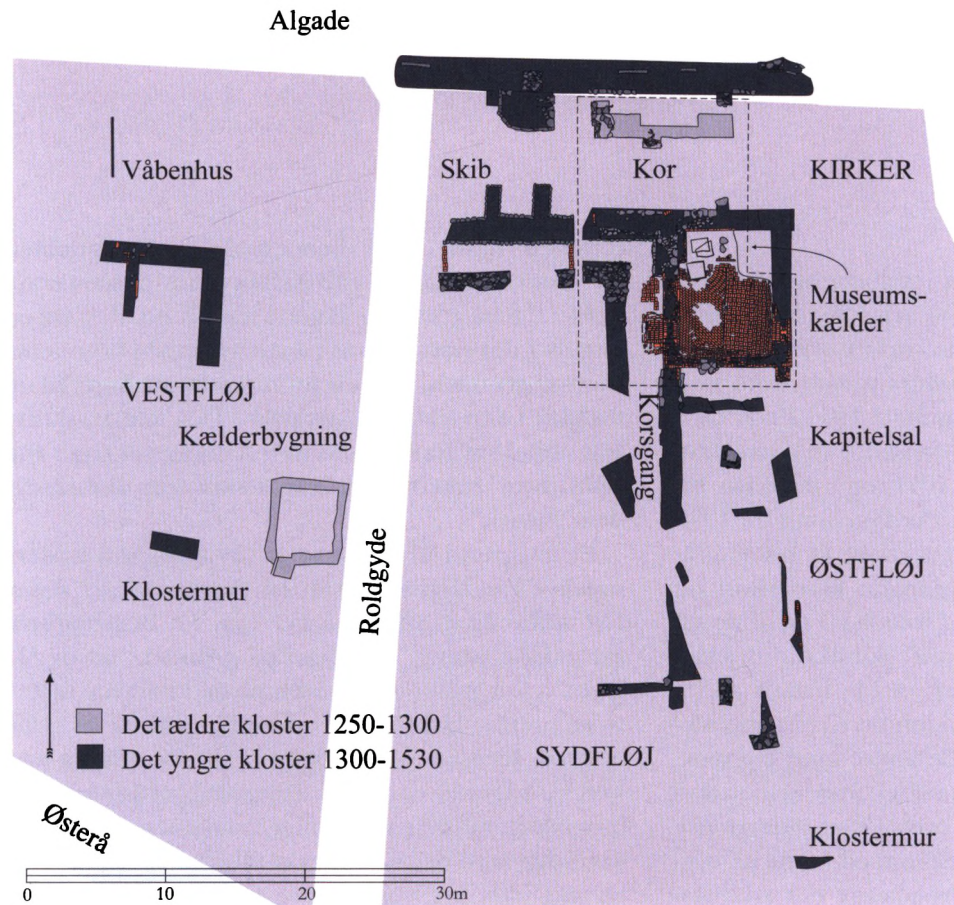

Fig. 1. Aalborg gråbrødre kloster. På planen er vist de centrale dele af det ældre og yngre kloster, som er kendt arkæologisk eller historisk. Roldgyde er først anlagt efter klosterets nedlæggelse. Grafik: Jan Slot-Carlsen, Aalborg Historiske Museum.

skulle afløse den ældre klosterkirke, sandsynliggør, at det udgravede område i den ældre kirke udgjorde en del af munkekoret.

Til det ældre kloster hørte utvivlsomt andre bygninger sikkert i lettere konstruktioner. Hidtil er det dog blot en kælderbygning ved Roldgyde, der har kunnet henføres til denne periode. Det kan antages,

men ikke dokumenteres, at kælderbygningen har indgået i stifterens bygård, og at den er kommet til klosteret ved dets oprettelse. Bygningen blev sandsynligvis revet ned senest omkring 1350.

Den ældre kirkes fundamenter var ikke ført til undergrund, men stod i bløde kulturlag. De udgjorde ikke det mest stabile underlag for byggeriet, og kir-

ken var plaget af sætningsskader. Møntfund vidner om, at gråbrødrene derfor allerede omkring 1300 valgte at lade den ældre kirke rive ned for at give plads for en væsentlig større kirke, der kom til at ligge som nordfløj i det yngre kloster.⁴ Nedbrydningen af den ældre kirke var meget grundig. Sydfundamentet fjernedes helt, og stort set alle sten i nordfundamentet blev taget op. Sandsynligvis blev de fleste af materialerne genbrugt i den nye kirke.⁵

3. *Det yngre kloster*

Det yngre kloster opførtes fra omkring 1300 og i løbet af de næste godt 200 år, og skønt vi ikke kender kirken og de andre bygningsfløje fuldt ud, er komplekset alligevel så velundersøgt, at hovedtrækkene i bygningshistorien kan udredes (fig. 1). Nordfløjen udgjordes som nævnt af klosterkirken, som kan karakteriseres som en enskibet bygning af langhustypen med et jævnbredt skib og kor. Kirken har tilsyneladende været uden tårn, men en klokke til at kalde folk sammen med er dog nævnt i forbindelse med klosterets nedlæggelse i 1530.⁶ Klokken kan udmærket have været ophængt i en tagrytter.

Fundamenter til kirkens nord- og sydmur er påvist over længere strækninger, og bygningens bredde kan fastsættes til ca. 12,50 m, målt fra fundamenternes ydersider. På kirkens nordøstlige hjørne er fundet rester af en teglbygget stræbepille, opført samtidig med kirkens nordmur. Umiddelbart øst for stræbepillen afslørede bygningens fundament og et stykke intakt sokkel, der begge var orienteret østsydøst-vestnordvest, at klosterkirken i øst har været afsluttet polygonalt med en tre- eller femsided kormur. Kirkens afslutning mod vest er ukendt, men takket være to adkomstbreve fra 1535 og 1540 kender vi til den omtrentlige placering af våbenhusets vestmur,⁷ og herved

bliver det muligt at anslå bygningens længde inklusive våbenhuset til ca. 48 m. Tidspunktet for våbenhusets anlæggelse er ukendt, men antagelig er det føjet til kirken i senmiddelalderen. Med den placering af våbenhuset må det endvidere antages, at kirkens hovedindgang i hvert fald i senmiddelalderen sad i skibets vestgavl. I kirkebygningen er der påvist fundamenter til et lektorium, og med udgangspunkt i dette anslås skibet inklusive våbenhuset at have udgjort ca. 26 m og munke- samt højkoret ca. 22 m af kirkens samlede, anslåede længde.

Klog af skade lod munkene den yngre kirkes ca. 2,20 m brede og 2,50 m dybe fundamenter grave ned i undergrundens sand. Fundamenterne var lagt i regelmæssige skifter, hvor ydersiderne bestod af svære kampesten, mens kernen indeholdt mindre sten og enkelte teglbrokker i løs kalkmørtelfyld. Mellem hvert skifte lå et kompakt, tykt lag mørtel, og overgangen til sokkel og murværk var markeret af et rulskifte i munkesten. Flere steder i fundamenterne indgik genbrugte kvadersten i granit, sandsynligvis fra en ældre Skt. Clemens kirke i området (se senere). Alle de steder, hvor fundamenterne er påtruffet, har de været ensartet opbygget, hvilket taler for, at de er udlagt i én byggefase. Hvorvidt dette indebærer, at kirken som helhed blev opført i én byggefase, er imidlertid uvist. Kun enkelte steder er der fundet mindre, intakte partier af den yngre kirkes sokkel og murværk. Disse partier viser, at sokkel og murværk har stået centralt oven på de brede fundamenter, og at murene generelt har været ca. 1,50 m brede. Ved de intakte partier er det endvidere konstateret, at bygningen på såvel inder- som ydersiderne har haft en knap 0,70 m høj sokkel af genbrugte granitkvadre, hvorpå kasse-murene i hovedsageligt gule munkesten har rejst sig. Røde og glaserede teglsten har dog også været an-

vendt, og kirketaget har været lagt af munke/nonnetagsten. Østligst i den udgravede del af korområdet fandtes på indersiden af nord- og sydfundamentet to mindre fundamenter til hvælpiller. De var opbygget som kirkens øvrige fundamenter og samtidige med disse. Sammenholdt med den tidligere nævnte stræbepille på korets nordøstlige hjørne må tolkningen være, at kirkens højkor var overhælvvet. Mod sydøst har en egentlig stræbepille ikke været nødvendig, da østfløjens østlige mur i praksis har fungeret som støtte for hvælvkonstruktionen. Det er muligt, men ikke dokumenteret arkæologisk, at munkekoret og måske skibet ligeledes var hvælvede.

Skellet mellem skib og munkekore skal som tidligere anført findes ved et lektorium, der har adskilt menigheden og lægbrødrene i skibet fra munkene i koret. Basis for dette lektorium ses som et større fundamentsfremspring på indersiden af kirkens nordfundament og som to mindre fremspring over for dette på indersiden af kirkens sydfundament (fig. 1). Disse fremspring er opbygget som de øvrige fundamenter og er samtidige med disse. Et tegl- og/eller træbygget lektorium bestod typisk af en øst- og vestside, hvorover en platform var bygget. Til platformen, der altså befandt sig godt hævet over kirkegulvet, fik man adgang via trapper. Østsiden var som regel en høj, lukket skranke, hvori en døråbning sikrede forbindelsen mellem skib og kor, mens den mere åbne vestside tit var inddelt i arkader båret af søjler eller piller. Platformen tjente til anbringelse af læsepulte, hvorfra der blev læst messer og prædiken for primært munkene i koret, men lejlighedsvis også for lægbrødre og menighed i skibet. Platformen kunne også give plads til sangkor, processioner og andre, ligesom man i den senere middelalder undertiden anbragte et orgel deroppe. Nede under platformen på kirkens gulv

stod et eller flere andre, og lige vest for lektoriet fandtes lægmandsalteret.⁸ Da klosterkirken i Aalborg er revet ned, kan vi ikke vide noget om den øvre opbygning af lektoriet, men de solide fundamentsfremspring har kunnet bære en muret overbygning. Endvidere virker det sandsynligt, at der oven på det kraftige fremspring ved kirkens nordfundament har stået et mindre trappeanlæg, måske en spindeltrappe, der har ført op til platformen. En lignende opbygning kendes fra et lektorium opført i Roskilde Domkirke i 1420.⁹ Mellem de to fremspring på indersiden af klosterkirkens sydfundament fandtes i øvrigt et mindre fundament til et alter, som dermed må have stået inde under platformen.

Samtidig med opførelsen af den yngre kirke formåede gråbrødrene at iværksætte byggeriet af klosterets østfløj, som blev opført op mod kirkens kor. En undersøgelse af fundamenteringen og murværket mellem de to bygninger har vist, at opførelsen af kirken og den nordligste del af østfløjen hører til den samme byggefase. Byggeriet blev indledt ved bortgravning af en stor mængde kulturjord og undergrundssand dér, hvor bygningsdelen skulle rejse sig. Herefter fremstod byggepladsen som et stort, firkantet hul, blot lidt større end den kommende bygningsdel. Denne del af østfløjen er i dag delvist bevaret i form af en teglbygget kælder med et tilknyttet trapperum (fig. 2). I sydden af kældersens vest- og østmur vidner fortandinger om en pause i byggeriet, og i en tid har den nordligste del af fløjen stået som en selvstændig bygning.¹⁰

Som nævnt har den bevarede bygningsdel bestået af to rum. Nordligst og dermed umiddelbart op til kirkens kor lå et smalt, ca. 1,70 m bredt trapperum og syd for dette en ca. 6,40 x 6,40 m stor, kvadratisk kælder (indvendige mål). Vi skal i det følgende kigge

Fig. 2. Billede fra Gråbrødrekloster Museet i Aalborg, som viser den teglbyggede kælder nordligst i østfløjen, set mod sydøst. Kældrens mure står bevaret i op til 2 meters højde, og gulvet er lagt af munkesten til forskellig tid. Centralt i rummet stod en romansk søjle som midtpunkt for hvælvne; i museet er den erstattet af en kopi, hugget i granit. Bemærk, at gråbrødrene vendte søjlen på hovedet, så basen kom til at vende op ad. Foto: Jan Slot-Carlsen, Aalborg Historiske Museum.

nærmere på disse to rum. På det smalle trapperums nordlige mur viser mørtelrester fra trappetrinene, at trappen har været en øst-vest vendt ligeløbstrappe med nedgang i vest. Her må der have været en døråbning ind til det kvadratiske kælderrum. Denne åbning har ikke kunnet påvises konkret, da området er blevet stærkt forstyrret af flere 1600-1700-tals nedgravninger til brønde. Denne indvendige trappe har gjort det muligt at komme ned i kælderen fra de øvre etager i østfløjen, og der må utvivlsomt have været en døråbning i stueplan mellem trapperummet og kirkenes munkekor samt endnu en døråbning på første sal mellem trapperummet og gråbrødrenes dormitorium (sovesal/-celler) i østfløjen.¹¹ Brødrene har således kunnet benytte denne trappe, når de skulle del-

tage i den natlige tidebøn i kirken, og trappen må være klosterets nattrappe. Placeringen af nattrappen i den nordligste ende af østfløjen har virket pladsbesparende i en klosterkirke med et enskibet kor, da trappen derved ikke optog plads i munkekor. Planløsningen kendes også fra andre klosterkirker med enskibede kor.¹²

Den kvadratiske kælders kasse-mure er nederst på yder- og indersiden påbegyndt med et lag munkesten i binderskifte. Disse teglsten har afrettet undergrundssandet og givet en fast overflade at bygge på. Over binderskiftet følger på inder- og ydersiden af murene et til to skifter genbrugte granitkvadre, og herefter kommer selve teglmuren med en kompakt kerne af tætlagte teglsten og teglstensbrokker i kalk-

mørtel. Murskallen på de enkelte kældermure består af røde og gule, 26-27 x 12-13 x 7-8 cm store teglsten, og forbandtet er overvejende munkeskifte. Brugen af kvadersten i bunden af murene har indebåret, at der flere steder er opstået et problem med at holde en ensartet skifteøjde, og man har for at løse dette indsat kantrejste løbere og bindere (ofte muret i polsk skifte) eller mindre flækkeagtige teglsten. Murbredderne varierer; således er ydermurene mod vest og øst henholdsvis ca. 1,10 m og 1,25 m brede, mens nord- og sydmuren blot er henholdsvis ca. 0,60 m og 0,85 m bred. De noget smallere mure mod nord og syd skyldes, at nordmuren udelukkende er en indre skillemur mellem trapperummet og selve kælderen, og at sydmuren i den færdigbyggede østfløj skulle fungere som skillemur mod det syd for liggende rum. Der var derfor ingen grund til at give dem en større bredde. Alle mure er i forbandt med hinanden, og kælderen med trapperummet er således opført i én byggefase.

Mens den nordligste del af østfløjen fungerede som en selvstændig bygning, kom man ned i kælderen via en døråbning i bygningens sydmur. Da østfløjen blev forlænget mod syd, mistede døråbningen sin betydning, og den blev lukket med en halvsjusket tilmuring af granit- og teglsten. En ny trappenedgang og døråbning blev formentlig umiddelbart derefter etableret ved kælderens vestmur, hvor man gennembrød muren og anlagde en nedgang langs vestmurens yderside. Denne nedgang og åbning blev muret af de for Aalborg så almindelige gule munkesten, der her måler 29 x 14 x 9 cm. De skiller sig således klart ud fra de teglsten, man oprindeligt anvendte i kælderen. Nedgangen var lukket mod nord og vest af murede sider, og fra sydsiden førte fem trin ned til selve døråbningen, hvor yderligere fire mindre trin førte én det sidste stykke ned i kælderen.

I kælderen sidder der enkelte nicher, blandt andet en spærstikformet, mindre niche i rummets sydmur, og i østmurens sydlige ende finder man en ca. 1,20 m bred vinduesåbning, der har tilladt dagslyset at komme ind i kælderen; teknisk set er der vel så tale om en halvkælder. Vinduesåbningen er delt i to dobbeltsmigede lysåbninger af en ottesidet midterpost, og åbningens nord- og sydside er udført med retvinklede false, brudt af firesidede sideposter. Opbygningen af vinduesåbningen tyder på, at den har været udformet som et togruppe-vindue i overgangsstilen mellem romansk og gotisk arkitektur, hvor lysåbningerne stadig er smigede og murværket mellem disse endnu massivt og bærende. De retvinklede false ved denne vinduesåbning peger dog på en tilknytning til gotikken, og en datering af vinduesåbningen til begyndelsen af 1300-tallet synes ikke urimelig.¹³

Kælderen var hvælvet med fire krydsribbehvælv adskilt af gjordbuer, og som midtpunkt for hvælvene stod en genbrugt, romansk granitsøjle (fig. 2).¹⁴ Ribber og gjordbuer tog afsæt i hvælvkonsoller i murværket, og til ribberne og gjordbuerne var der anvendt enkle, profilerede formsten, hvis hoveder var prydet af en lille platte. En dekorativ rundstav var placeret, hvor murværk og hvælvkapper mødtes. Da kældergulvet forud for åbningen af Gråbrødrekloster Museet i 2001 blev nænsomt vasket, afsløredes en række aftegninger på gulvet. Langs rummets væg var der spor efter en lav, antagelig træbygget vægbænk, og ude i rummet sås pletter efter tønder og andre beholdere. Rummet har åbenbart været brugt til opbevaring.

Kendskabet til forlængelsen af østfløjen er mere begrænset, da denne del af fløjen ved klosterets nedlæggelse blev revet næsten fuldstændigt ned. Yder- og skillemure er derfor hovedsagligt erkendt som plynd-

ringsgrøfter fyldt med nedbrydningsmateriale. Kun op mod sydsiden af den bevarede kælder stod korte stykker af vest- og østmuren bevaret i lav højde. De godt 1 m brede kassemure var muret i tegl og stod på fundamenter af kampesten og genbrugte kvadre, som var ført til undergrund. Inde i fløjen fandtes rester af ler- og teglgulve. Hele østfløjen er ikke udgravet, men de påtrufne murforløb og plyndringsgrøfter viser, at den fuldt udbyggede østfløj udvendigt målte knap 9 x 32 m. I denne del af østfløjen har det været muligt at påvise tre rum (fig.1). Det nordligste og midterste af disse lå i stueplan, mens det sydligste har været nedgravet i undergrunden og må have udgjort en kælder eller halvkælder.

Det nordligste rum har kun været ca. 2,50 m bredt indvendigt og har dermed nærmest karakter af en smal gang. Dette smalle rum har ikke kunnet funktionsbestemmes med sikkerhed, men antagelig lå dagtrappen op til dormitoriet på første sal her; i fald antagelsen er korrekt, må trappen på grund af rummets form have været en ligeløbstrappe. Sådanne trapper beliggende ved siden af kapitelsalen kendes fra andre klostre, således fra cistercienserklosteret i Løgum og benediktinerklosteret Skovkloster.¹⁵ Rime- ligvis er det den planløsning, vi ser afspejlet her, idet gråbrødreklosterets kapitelsal efter alt at dømme har ligget i det kvadratiske rum syd for det smalle rum. Det kvadratiske rum målte ca. 6,70 x 6,70 m (indvendigt mål), og centralt i rummet stod et pillefundament, øverst bygget af granitkvadre og derunder af mindre kampesten formet som en pyramidestub. På fundamentet må der have stået en søjle eller teglpille, og fundamentets placering gør det sandsynligt, at rummet har været hvælvet formentlig med fire krydsribbehvælv adskilt af gjordbuer.¹⁶ I de partier af rummets gulve, der blev udgravet, fandtes elleve be-

gravelser, som skar gulvene. Disse grave, der især lå omkring pillefundamentet, må dermed være anlagt i rummets funktionstid. Antropologiske undersøgelser har vist, at fem af de gravlagte var mænd; resten kunne desværre ikke kønsbestemmes. Det er muligt, at i hvert fald fire af de begravede var klosterets gardianer (forstandere), som her fik deres sidste hvilested. Denne skik er kendt fra andre klostre.¹⁷ Den femte mand har dog næppe været gardian for klosteret, idet han blot var 18-23 år gammel og dermed givetvis for ung til embedet. Måske har han været søn af en af klosterets velgørere? Samlet set gør beligheden af dette rum i østfløjen, den sandsynlige hvælving af rummet og de i rummet foretagne begravelser det sandsynligt, at dette rum er klosterets kapitelsal. Sydligst i østfløjen lå den allerede nævnte kælder eller halvkælder. Gulvene i det ca. 6,70 m brede og 10,50 m lange rum (indvendige mål) forekommer ikke at have været nedgravet dybt under det omgivende terræns niveau, så muligvis skal rummet betragtes som en let forsænket halvkælder. Rummets funktion er ukendt. Måske burde man her forvente brødrenes tale- eller varmestue, men om rummet anvendtes således, er uvist.

Opførelsen af den yngre klosterkirke og den nordligste del af østfløjen tog som nævnt sin begyndelse omkring 1300, men det vides ikke med sikkerhed, hvornår dette arbejde var afsluttet. Provinsialkapitler for franciskanerordenens provins Dacia blev afholdt i Aalborg blandt andet i 1313 og 1337, og det kan kun formodes, at i hvert fald byggeriet af høj- og mункekoret samt af østfløjens nordligste del var afsluttet senest i 1337, sådan at messer og andre kirkelige handlinger kunne finde sted i klosterkirken. Fund af keramik i den sydlige del af østfløjen peger på, at den fuldt udbyggede fløj stod færdig omkring 1400.

Vor viden om det yngre klostres syd- og vestfløj er endnu beskednen (fig. 1). Ved udgravning i 1994 påvistes dele af sydfløjens sydøstlige hjørne i form af kampestenfundamenter til fløjens nordmur, østgavl og til to indre skillemure. Fløjen blev fulgt ca. 12,50 m i øst-vestlig retning, og den delvist udgravede østgavl viste, at bygningen tilsyneladende kun har været omkring 5 m bred. Denne bredde virker for smal til en reel fløjbygning, og det er tænkeligt, at sydfløjens centrale del har været bredere. Herom har vi dog for nuværende ingen viden.

I 1996 blev der forud for et mindre nybyggeri registreret lidt af vestfløjens nordlige del. Egentlig udgravning fandt kun sted i mindre omfang, da nybyggeriet ikke truede fløjens bevaring. Der afdækkedes murværk til fløjens nordgavl og til en nord-syd orienteret skillemur inde i bygningen. Begge mure var opført som kasse-mure i munkesten med en kerne af kampesten, teglbrokker og mørtel. Nordgavlen var omkring 1,40 m bred og skillemuren ca. 0,85 m bred. I rummet vest for skillemuren fandtes et brolagt gulvparti. Fløjens østmur var nedbrudt, men en ca. 1,50 m bred plyndringsgrøft angav dens beliggenhed. Fløjens bredde kan dermed anslås til minimum 8 m (udvendigt mål). Murværket til vestfløjens nordgavl og plyndringsgrøften til østmuren gør det muligt, som vist på fig. 1, at anslå placeringen af fløjens nordøstlige hjørne. Vestfløjens sydlige afslutning vides der endnu intet om, men en udbygning af fløjen til samme længde som østfløjen vil naturligvis have som forudsætning, at klostermuren syd for vestfløjen, som vist på fig. 1, blev flyttet væsentligt længere mod syd, ned mod Østerå. De undersøgte dele af syd- og vestfløjen har ikke kunnet dateres, og det kan kun formodes, at de er bygget i løbet af 1400- og begyndelsen af 1500-tallet.

Langs kirken og østfløjen er der udgravet fundamenter til korsgangsmure, men mange steder var fundamenterne fjernet helt, og murforløbene lod sig kun erkende som plyndringsgrøfter (fig. 1). De bevarede fundamenter var ca. 1,40 m brede og bygget af kampesten iblandet enkelte teglbrokker lagt i leret muld. Fundamenterne, der bestod af to-tre lag sten, var gravet omkring 1 m ned i jordlagene, mens nordøsthjørnet var forstærket med flere lag sten lagt som en pyramidestub og ført ned til undergrunden. Den kraftige fundering kan tyde på, at korsgangene har været opført i to etager. Den nordlige korsgang langs kirkens sydside har været omkring 2 m bred og den østlige korsgang langs østfløjen 2,50 m bred. Enkelte steder er der fundet rester af et teglgulv bestående overvejende af gule munkeresten. Nord for sydfløjen er der ikke foretaget udgravninger, så vi ved ikke, om gråbrødrene også fik opført en korsgang langs denne fløj. Ved en udgravning i 1978 umiddelbart øst for den i 1996 påviste vestfløj blev der ikke registreret et fundament eller en plyndringsgrøft til en vestlig korsgangsmur, men begravelserne i området havde en tydelig tendens til at ligge i velordnede, nord-syd orienterede rækker. Med kendskabet til vestfløjen må det i dag anses for sandsynligt, at den vestligste af disse gravrækker må have respekteret vestfløjens østmur. Fra fodenden af gravene i denne række til hovedenden af de øst for liggende grave var der en tom zone på ca. 1,20 meters bredde øst-vest, hvori der ikke blev fundet nogen begravelser. Denne bredde svarer nogenlunde til bredden af korsgangsfundamenterne langs kirken og østfløjen. En tolkning af disse forhold kan derfor være, at et vestligt korsgangsfundament har eksisteret, og at gråbrødrene dermed fik bygget en korsgang langs vestfløjen. Er dette korrekt, kan

bredden på den vestlige korsgang anslås til ca. 2,75 m, og den vestligste gravrække kan endvidere antages at være anlagt inde i korsgangen.

De påtrufne fundamentet til korsgangene har ikke kunnet dateres i sig selv, men bedømt ud fra armstillingerne på de gravlagte var korsgangene i brug til gravsteder i senmiddelalderen, og antagelig er byggeriet af korsgangene ikke sket tidligere.¹⁸ I en dansk sammenhæng er opførelsen af murede korsgange, helst i to etager, ved tiggerordenernes klostre i øvrigt et klart senmiddelalderligt fænomen.¹⁹

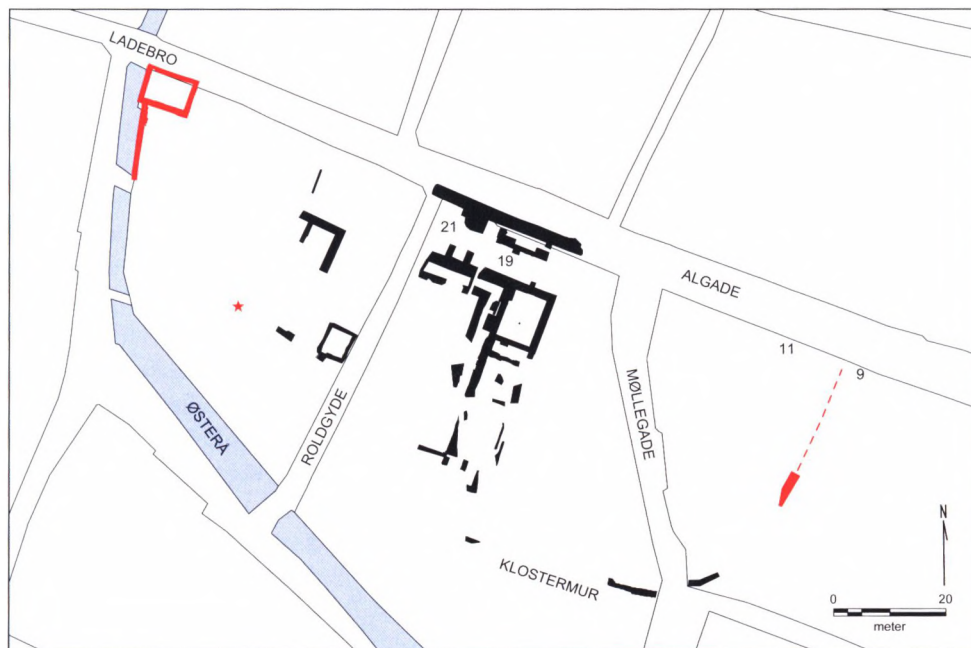
Den seneste undersøgelse af gråbrødreklosteret fandt sted i 2011, hvor en overvågning af et mindre kloakarbejde i baggården til Boulevarden 1A påviste kalkmørtellag og munkesten til et eller to gulve i en

bygning, der ikke før har været kendt (fig. 3). Det er ikke helt sikkert, at der er tale om en middelalderlig bygning, men hvis dette er tilfældet, har denne ukendte bygning formentlig ligget inde på klostergrunden og hørt til klosteret. Hvorvidt der er tale om en selvstændig bygning eller en udløberfløj vest for en fuldt udbygget vestfløj, vides naturligvis heller ikke. Der skal gennemføres flere udgravninger i området, før noget mere endeligt kan konkluderes om denne bygning.²⁰

4. Klostergrunden mod øst

Klostergrundens størrelse ved grundlæggelsen er ikke kendt, og de udvidelser og indskrænkninger af grunden, der har fundet sted i klosterets levetid, la-

Fig. 3. Klostergrunden med påviste levn. Hele den viste grund har ikke været i klosterets besiddelse på samme tid. Rød stjerne: Gulv i bygning, bag Boulevarden 1A. Mod øst er med rødt markeret stendiget på Algade 9. Mod vest er med rødt markeret grundens afgrænsning i form af en mur langs Østerå og en kælder sydøst for Ladebro. Grundkort fra 1872. Roldgyde og den viste del af Møllegade fandtes ikke i middelalderen. Numrene langs Algade er de nutidige husnumre. Grafik: Christian Vrængmose Jensen, Aalborg Historiske Museum.

der sig ofte kun vanskeligt påvise. Det har længe været anset for sandsynligt, at klostergrundens afgrænsning mod øst skulle søges langs det nord-syd gående matrikelskel mellem nutidens grunde Algade 11 og 9. Ved en udgravning på grunden Algade 9 i 2007-2008 blev dette bekræftet, idet bunden af et stendige, orienteret omtrent nordnordøst-sydsydvest, blev fundet lige øst for det nuværende skel mellem de to grunde (fig. 3). Det delvist nedbrudte dige havde en bredde på ca. 1,50 m og kunne følges over ca. 6,50 m. Mod nord vurderes rester af diget at kunne følges som en række af spredtliggende sten, og mod syd fortsatte det ud af udgravningsfeltet. Opbygningen af diget minder om en kassemur, idet ydersiderne var lagt af store kampesten, mens kernen i diget bestod af mindre sten og især flintknolde. Diget var bevaret i ét stenlag, og det hele var sat i gråt ler. Umiddelbart vest for stendiget udgravedes fodenden af fire grave, hvoraf de to indeholdt mindre børn. Øst for diget fandtes ingen begravelse, og der kan ikke være nogen tvivl om, at dette dige har afgrænset kirkegården og klostergrunden mod øst. De stratigrafiske forhold samt genstands- og dendrokronologiske dateringer viser, at stendiget må være anlagt inden for tidsrummet 1250-1300. Gråbrødrene kom dog ikke til at beholde den østligste del af deres grund længe, for senest ved midten af 1300-tallet blev diget revet ned og kirkegården på Algade 9 sløjftet. Det vides ikke, hvad denne afståelse af kirkegård skyldes, men måske har brødrene mageskiftet sig til et mere attraktivt grundstykke, eller også har der blot været tale om en mindre regulering af klostergrunden. Afståelsens omfang kendes heller ikke, men eksemplet viser, at klostergrunden var en foranderlig størrelse. Den hidtidige vurdering af grundens størrelse i senmiddelalderen til ca. 0,5 ha kan derfor ikke nødvendigvis opretholdes fuldt ud.²¹

5. En kælder og en mur mod vest

Efter nedlæggelsen af gråbrødreklosterets kirkegårde nævnes i to adkomstbreve fra 1535 direkte og indirekte "*Vestre Graabrødre Kirkegaard*",²² og det forudsætter jo nærmest en østre kirkegård. Det har da også kunnet bekræftes ved udgravning af talrige begravelse øst for det yngre klostres østfløj, at en østre kirkegård har eksisteret. Udgravning af blot tre grave vest for det yngre klostres vestfløj har ligeledes bekræftet, at en vestre kirkegård fandtes. Begravelse er dog også undersøgt andre steder inden for klostergrunden.²³ Gravene på den vestre kirkegård blev fundet i 1998 ved en stor udgravning i forbindelse med en kommunal udskiftning af en af Aalborgs hovedkloakker. Det stod klart, at gravene måtte ligge vestligst på kirkegården, helt ud mod Østerå. Det var imidlertid først ved en bearbejdning af udgravningsresultaterne i 2014, at det erkendtes, at en teglstensbygget kælder lige nord for begravelse og en mur vest for disse måtte udgøre en del af gråbrødreklosteret (fig. 3). Disse resultater vil i det følgende blive fremlagt.²⁴

Den teglstensbyggede kælder indgik i et ca. 21 m langt, nord-syd vendt forløb af grundmurede bygninger opført til forskellig tid (fig. 4). Bygningerne har ligget langs østsiden af Østerå og sydøst for Ladebro. Åen, der var Aalborgs åhavn gennem århundreder, blev sløjftet i 1800-tallet og erstattet af en hovedkloak; Ladebro forsvandt i samme omgang.²⁵ Bygningerne kan genfindes på 1800-tals bykort, og de blev først endeligt nedrevet ved gadegennembruddet til Østerågade og Boulevarden i 1910. Ved udgravningen i 1998 var der tale om en betydelig ruin beliggende under gadeniveau og med bevaret murværk i op til 3 m højde. Den ældste, nordlige del udgjordes af den nævnte teglkælder, hvis solide mure givetvis har båret et stenhus i tegl over terræn. Dette støttes af

brandtaksationen fra 1761, hvori huset beskrives som grundmuret med kælder. Fra kælders sydvestlige hjørne udgik en kraftig teglbygget mur, der ved nedrivningen indgik i en 1800-tals bygning i forlængelse af stenhuset. Det nord-syd orienterede kloaktracé gik omtrent midt igennem teglkælderen, og stort set kun kælders vest- og østmur blev efterladt intakte under terræn. De eftermiddelalderlige ombygninger af kælderen og opførelsen af yngre bygninger fra 1600- til 1800-tallet vil kun i mindre omfang blive inddraget i denne fremlæggelse.

Kælderen i stenhuset havde en rektangulær grundplan med en længde på ca. 9,50 m og en bredde på ca. 6,80 m (udvendige mål). Stenhuset lå på sydsiden af Algade med langsiden ud til gaden og den vestlige gavl ud mod Østerå. Kælderen må oprindeligt have ligget på skrånende terræn ned mod åen, og mod øst har kælderen således ligget helt eller delvist under gadeniveau, mens den vestlige del af kælderen har ligget over terræn. Med placeringen ud til Østerå har der fra kælderen været direkte adgang til Østerås bolværker (fig. 5).

Nordmuren var bygget som en ca. 0,78 m bred kassemur med en kerne af tegl og marksten. Murens yderside, der er den bedst dokumenterede,²⁶ bestod overvejende af gule samt få røde og flammede munkesten med målene 29-30 x 14 x 8-9 cm, lagt i kalkmørtel i næsten konsekvent munkeskifte (fig. 6). Fundamentet til nordmuren udgjordes af store kampesten, der var anbragt på et lag af vandretliggende, genanvendt bygningstømmer. En dendrokronologisk datering af et tømmerstykke herfra har givet et fældningstidspunkt for tømmeret til efter 1356.²⁷ Regnet fra tømmerunderlaget var muren bevaret i en højde på op til ca. 2,44 m. Omtrent 3 m fra murens vestlige hjørne var murværket over en kort strækning på ca.

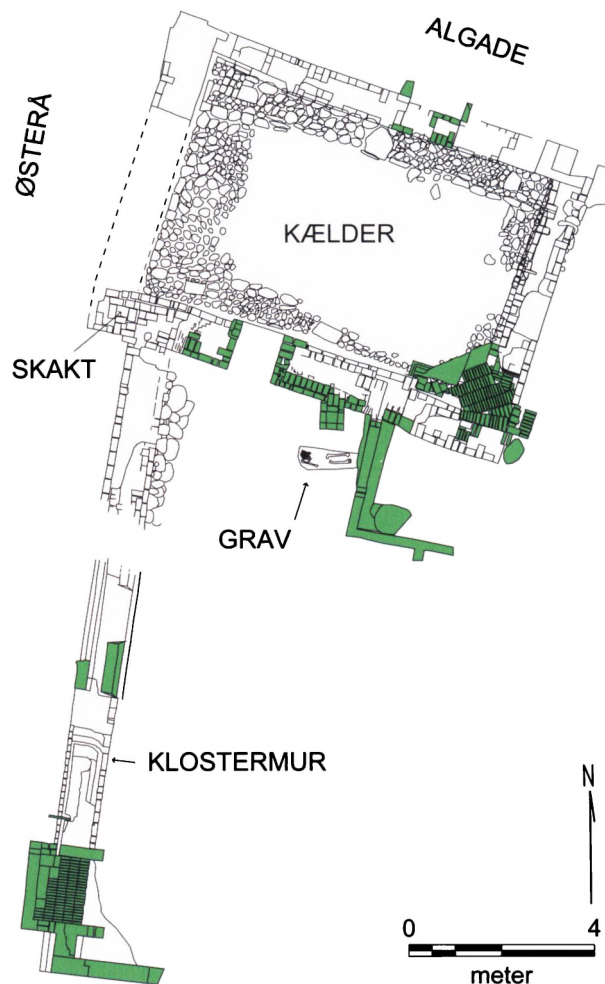

Fig. 4. Plan over den teglbyggede kælder og den syd for stående teglmur, der oprindeligt udgjorde en del af klosterets mur mod vest. De væsentligste, yngre strukturer er markeret med grønt. Bemærk graven, der ligger lige syd for kælderen. Grafik: Christian Vrangmose Jensen, Aalborg Historiske Museum.

Fig. 5. Den teglbyggede kælder i stenhuset, set fra sydøst. I kældrens sydøstlige hjørne ses akkurat to murede trapper, der først blev anlagt i 1800-tallet, og i baggrunden ses indersiden af vestmuren med en smiget lysåbning, en tilmuret døråbning og en tilmuret niche nordligst. Det stenlagte gulv stammer fra kældrens funktionstid i 1600-1700-tallet; alternativt kan stenfladerne opfattes som lave vægbænke. Over kældrens nordmur nærmest svæver to fjernvarmerør, og uden for nordmuren er den nye hovedkloaks sorte rør ved at nærme sig. Foto: Aalborg Historiske Museum.

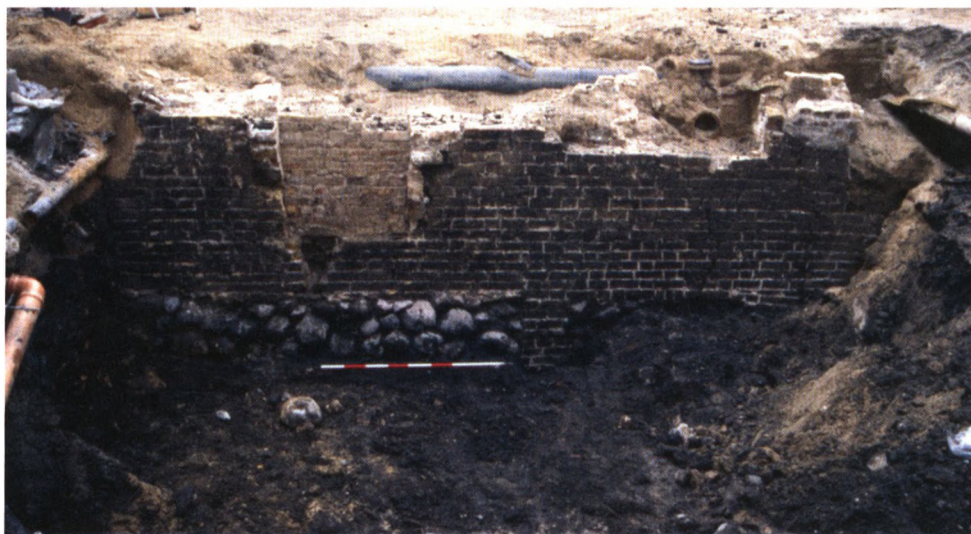

Fig. 6. Den teglbyggede kælders nordmur, set fra nord. I den østlige, øvre del af muren sidder en afblændet, 1800-tals døråbning med rester af vanger til en trappegang fra Algade. Nederst ses fundamentet af kampesten, og i den vestligste del af muren anes to lodrette sætningsræner i hele murens højde. Nederst mod vest ses det skråt liggende skifte og opretningskiftet over dette. Foto: Aalborg Historiske Museum.

1½ sten ført helt ned til tømmeret uden det mellem-liggende kampestensfundament. Vest herfor var fundamentet trukket lidt tilbage i forhold til murflugten og adskilte sig derved fra fundamentets øvrige del. I overgangen mellem fundament og murværk var der stedvist anvendt et rulskifte eller udjævnende skifter af flækkede munkesten. Vestligst i murens nederste del sås et noget skråt liggende skifte, og i skiftet over dette var skiftegangen rettet op ved brug af flækkede munkesten. Endelig fandtes der i murens vestligste del to markante sætningsrevner i hele murens højde.

Nord- og vestmuren var i tydeligt forbandt og er således opført samtidigt. Helt mod vest sprang nordmurens inderside ½ sten tilbage i murflugten (fig. 5 og 8), og den fremrykkede del af muren opfattes som en skalmuring af murens inderside. Skalmuringen er ikke ført helt hen til hjørnet mellem nord- og vestmuren, da den ellers ville forstyrre den nordlige niche i vestmuren. Denne niche var dog alligevel klemt i forhold til nordmurens inderside (se senere).

Også for den østlige kældermurs vedkommende var der tale om en kassemur med en formodet, oprindelig bredde på ca. 0,78 m og med fyld af teglbrokker og marksten. Muren stod på et fundament af kampesten, som udvendigt havde højeste kote i 3,50 m o. DNN. Dette må sandsynligvis tages som et udtryk for den omtrentlige terrænhøjde på den østlige side af huset, og til sammenligning kan nævnes, at det ældst registrerede kældergulv lå i kote ca. 0,84 m o. DNN. Kun den øvre del af murens yderside blev afdækket, og den fremstod i sin oprindelige skikkelse af gule munkesten i munkeskifte og med tydelige rygfuger. Derimod var stort set hele indersiden af østmuren sekundær, idet den var skalmuret med røde og gule, 25-29 cm lange munkesten. Skalmuringens skiftegang var i bedste fald et uregelmæssigt krydsskifte.

Kun den sydligste, ca. 0,80 m af østmurens inderside var ikke skalmuret, og dette murparti bestod af kampesten og teglbrokker. Partiet tolkes som et resultat af en udvidelse af kælderrummet mod syd.

Sydmuren viste sig entydigt ikke at være den oprindelige sydmur i kælderens, men et resultat af en mindre udvidelse af rummet mod syd. Muringsteknik og forbandt indikerede dog, at udvidelsen må være sket endnu i middelalderen, hvilket også støttes af den tilbyggede, syd for stående klostermur (se senere). Næsten hele sydmurens nederste ca. 1,60 m var bygget af kampesten, og denne kampestensbyggede del af muren var identisk med de ovenfor nævnte sydligste, ca. 0,80 m af østmuren; et tilsvarende murparti sås ved den sydligste del af vestmuren (fig. 8). Udvidelsen af kælderens indebar dermed også en forlængelse af øst- og vestmuren mod syd.

Den sekundære sydmur var ud over kampesten også lagt af gule munkesten i munkeskifte med rygfuger (fig. 7). Hovedparten af murens øvre del var på indersiden dog skalmuret på samme vis som østmurens inderside og dermed fra en senere del af kælderens brugstid. Sydmurens yderside var i det store og hele ommuret med moderne mursten bortset fra det sydøstlige hjørne, hvor de oprindelige skifter i munkesten inklusive en døråbning stort set var bevaret. Samlet set var oprindeligt murværk i sydmuren bevaret i op til ca. 3 m højde, og den betydelige højde med oprindeligt murværk bestyrker opfattelsen af, at murene over terræn også var grundmurede, og at der dermed er tale om et stenhus i tegl. Skal- og ommuringen af sydmuren gør det vanskeligt at fastslå murens oprindelige bredde, men en bredde omkring 0,92 m synes sandsynlig; herved får muren samme bredde som den vestlige mur. I hjørnet mellem syd- og vestmuren fandtes i murlivet en lodret, ca. 0,25 x 0,25 m stor, mu-

Fig. 7. Et udsnit af kælderens sekundære sydmur, set fra nord, og med den blændede døråbning østligst. Det stenlagte gulv foran sydmuren stammer fra kælderens funktionstid i 1600-1700-tallet. Øverst mod øst ses en spindeltrappe fra 1800-tallet, som ender højt over det ældre gulv. Det skyldes, at gulvniveauet i kælderen var hævet væsentligt i bygningsens seneste brugstid. Vestligst ses en gennembrudt døråbning ligeledes fra 1800-tallet. Foto: Aalborg Historiske Museum.

ret skakt eller faldstamme. Nederst var skakten fyldt op eller tilmuret med mørtel. Skakten er oprindelig i murlivet, og formentlig er der tale om et spildevandsafløb fra etagen over kælderen. Afløbet har utvivlsomt sendt sit indhold direkte ud i Østerå.

Østligst i sydmuren var der som nævnt en oprindelig, men afblændet, fladbuget døråbning (fig.7). På ydersiden af åbningen har der formentlig været en trappenedgang, der fra terræn har givet adgang til kælderrummet. Placeringen af trappenedgangen kunne endnu anes i murforløbene i den yngre tilbygning på kælderens sydside, mens der ikke blev set noget til selve trappen. Af døråbningens vanger var kun den vestlige fals med en enkelt fals, dette både ud-

og indvendigt. Indvendigt var falsen videreført over døren og op til etageadskillelsen. Det indvendige murværk over stikket blev dog tolket som sekundært, hvorfor et oprindeligt falset buestik ikke kan afvises. Udvendigt var buestikket over åbningen dobbeltfalsset, hvilket måske skulle give ekstra hovedhøjde ved indgangen fra en stejl trappenedgang. Døråbningen var ca. 0,95 m bred, mens åbningen med lysning målte ca. 1,15 m i bredden. Buestikket i døråbningen havde toppunkt ca. 1,70 m over kælderens 1600-1700-tals gulv, og oprindeligt må dørhøjden have været lidt højere. Tilmuringen af døråbningen er formentlig sket ved afblændingen af kælderens øvrige åbninger i forbindelse med opfyldningen af rummet i 1800-tallet.

Kælderens oprindelige vestmur, der var opført af gule munkesten med målene 28-30 x 13-14 x 7,5-8 cm, var lagt i munkeskifte med enkelte spor efter rygfiger (fig. 5 og 8). Muren var bevaret i op til ca. 1,90 m højde. Hovedparten af muren var overlejret af recent beton, som ikke blev fjernet ved undersøgelsen, og kun mod nord var det muligt at få et indtryk af murens bredde, som målte til ca. 0,92 m. Vest- og sandsynligvis også sydmuren var da begge bredere end nord- og østmuren (henholdsvis ca. 0,92 m og 0,78 m), hvilket formentlig afspejler, at især vestmuren, men til dels også sydmuren var mere udsatte for nedbrydning fra Østerås vand end de to andre mure.

Omtrent 1 m nord for sydmuren sås der i vestmuren spor efter en ca. 0,80 m bred fortanding, som tydeligvis var i forbandt med den oprindelige vestmur (mod nord) og dermed samtidig med denne. Neden

for fortandingen blev der under kælderens stenlagte gulv fundet rester af et fundament af kampesten, som strakte sig øst-vest gennem hele bygningens indre og parallelt med den sekundære sydmur i ca. 1 m afstand fra denne. Der blev ikke set en tilsvarende fortanding i østmuren, hvilket må skyldes den senere skalmuring af denne murens inderside. Fortandingen og fundamentet opfattes som spor efter en forsvundet, øst-vest gående oprindelig sydmur. Kælderen har da i sin første udformning målt ca. 9,50 m i længden og godt 5 m i bredden (udvendige mål). Efter opførelsen af den sekundære sydmur blev bredden i udvendigt mål øget til ca. 6,80 m, mens længden forblev den samme.

Murpartiet syd for fortandingen til den oprindelige sydmur stammer fra forlængelsen af vestmuren og består nederst af kampesten og derover af et uregelmæssigt muret parti af munkesten (fig. 8). Øverst

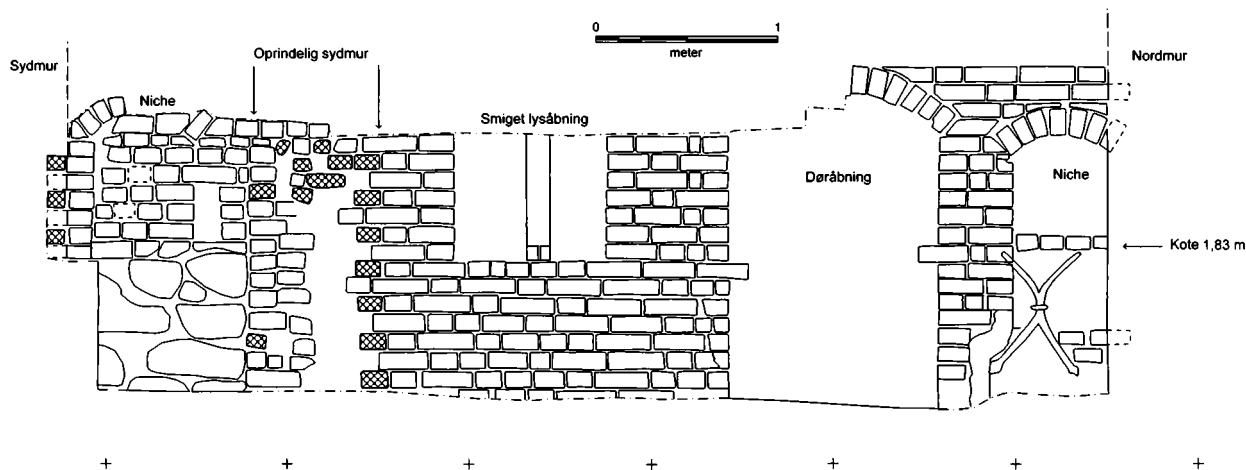

Fig. 8. Opstalt af vestmurens inderside, set fra øst. Regnet fra syd ses det kampestensbyggede murparti fra vestmurens forlængelse mod syd og derover den tilnurede niche. Herefter følger fortandingen til den oprindelige sydmur. Nord herfor i den oprindelige vestmur optræder den smigede lysåbning, den tilnurede døråbning og den tilnurede niche nordligst. Krydsskraverede munkesten er knækkede bindere. Grafik: Christian Vrångmose Jensen, Aalborg Historiske Museum.

ses rester af et fladbuet stik, og partiet opfattes som en tilmuret niche. Den senere skalmuring af sydmuren har dækket for nichens sydlige vange og en del af stikket. I dette område optræder også en lille, rektangulær, vandret afsluttet muråbning, muligvis et afløb, som må være anlagt efter tilmuringen af nichen og dermed sent i bygningens brugstid.

I den oprindelige vestmur fandtes tre åbninger: En smiget lysåbning, en tilmuret døråbning og en tilmuret niche nordligst. Sidstnævnte niche var anbragt så nordligt i muren, at den som tidligere omtalt var klemt i forhold til nordmurens inderside. I denne mur var der derfor lavet et halvtens dybt tilbagespring i murværket for at give plads til nichen. Den nordlige niche var 0,50 m bred og øverst afsluttet af et fladbuet stik. Åbningen var delvist overpudset, hvorfor nichens højde kun med nogen usikkerhed kan sættes til ca. 1,06 m. I den nedre del af nichens tilmuring sad et X-formet muranker af jern, som blev indsat måske i forbindelse med tilmuringen for at styrke kælderens nordvestlige hjørne. De tidligere nævnte sætningsrevner vestligst i nordmuren viser i hvert fald tydeligt, at bygningen med sin placering direkte ud til Østerå var udsat for sætningsskader. Syd for nichen sad en ca. 1,15 m bred og minimum 1,72 m høj døråbning, som øverst afsluttedes af et delvist bevaret, fladbuet stik. Under stikket sås spor efter en halvtens fals. Døråbningen har givet adgang til Østerås bolværker vest for stenhuset. Syd for døråbningen fandtes endelig en fladbundet, 0,84 m bred, smiget lysåbning, hvis top ikke var bevaret, hvorfor den oprindelige højde kun kunne bestemmes til mere end 0,70 m. Lysningens sider var kraftigt smigede til en smal åbning, der sad ca. 0,80 m inde i murlivet og derved tæt på den ydre facade. Åbningen var her ca. 0,12 m bred og tilmuret. Der må være tale om en "ty-

verisikker" åbning, som skulle give lys til kælderen uden at give adgang. Lignende lysåbninger kendes eksempelvis fra kælderen til den såkaldte Domprovstegård i Viborg, dateret til slutningen af 1400-tallet, og fra kælderetagen til Aalborgs 1400-tals Vesterport; sidstnævnte sted er åbningen dog ikke smiget.²⁸ Tilmuringen af vestmurens åbninger er formentlig sket i 1800-tallet i forbindelse med kælderenes opfyldning.

Fra kælderenes sydvestlige hjørne udgik den ovenfor omtalte kraftige, teglbyggede mur, der ved nedrivningen i 1910 indgik i en 1800-tals grundmuret bygning i forlængelse af stenhuset (fig. 3 og 4). Muren var ved udgravningen i 1998 bevaret i en længde af ca. 14 m i nord-syd gående retning. Herefter var den afbrudt og sekundært afsluttet ved en tværgående mur til bygningen fra 1800-tallet. Oprindeligt har muren fortsat længere mod syd, og den må i en ukendt længde have fulgt østsiden af Østerå. Sammenbygningen med den sekundære sydmur i stenhusets kælder var skabt ved at hugge en omtrent kvart sten dyb fortanding ind i denne mur. Den nord-syd gående mur var dermed yngre end kælderen, men opfattes på grundlag af murværkets karakter som middelalderlig og som gråbrødreklosterets afgrænsning mod vest.

Denne knap 1 m brede klostermur, der var bevaret i op til 1,60 meters højde, var funderet på et kampestensfundament. Muren var opbygget som en kassemur, hvis kerne indeholdt meget tegl. Nærheden til Østerå har givetvis betydet, at gråbrødrene har fået opført en solid mur, der kunne modstå påvirkningen fra åen. Den østlige side af muren var lagt af gul-orange munkesten (28-29 x 13-14 x 8-8,5 cm) i konsekvent munkeskifte og med en udsøgt fugebehandling. Vestsidens nordligste 1,50 m var ligeledes munkeskifte, om end med få uregelmæssigheder, men syd herfor

var vestsiden lagt i krydsskifte. To steder i krydsskiftet var der indsat et muranker af jern, begge udformet som to volutter omkring et midtblad. Formen synes at være almindelig i 1600-tallet og findes for eksempel i nordfacaden til Aalborghus Slots nordfløj. Det virker således sandsynligt, at størsteparten af murens vestside blev ommuret i 1600-tallet. Allerede da kan den tidligere klostermur have indgået i et hus, og i brandtaksationen fra 1761 nævnes det, at muren på det tidspunkt indgik i et 10 fag langt bindingsværkshus som en "muret sokkel mod åen".

Dateringen af kælderen og dermed stenhusets opførelse bygger i første omgang på den ovennævnte dendrokronologiske datering af træet fra tømmerlaget under nordmurens fundament. Resultatet var et fældningstidspunkt til efter 1356, men da der var tale om genanvendt tømmer, kan opførelsen have fundet sted længe efter dette årstal. Kælderen enkle arkitektoniske udtryk med rette false, fladbuede stik og den stærkt smigede lysåbning peger på en datering til 1400-tallet eller 1500-tallets første årtier. Gråbrødre-klosterets nedlæggelse i 1530 må udelukke, at kælder og dermed stenhus blev bygget i eller efter dette år. Udvidelsen af kælderen mod syd og den efterfølgende sammenbygning af klostermuren med den sekundære sydmur må ligeledes være sket før 1530.

Reelt set ved vi ikke, om den oprindelige kælder blev fuldført inden udvidelsen mod syd, og af byggetekniske årsager forekommer det måske mest troligt, om udvidelsen af kælderen fandt sted endnu, mens rummet var under opførelse. Nærheden til Østerå må have gjort især vestmuren og til dels også sydmuren sårbar over for sætningsskader og underminering fra det strømmende vand, og åbredden kan ikke have været det mest stabile sted at bygge på. En usta-

bil, fugtig byggegrund kan måske have været årsagen til nybygningen af sydmuren? Det har tydeligvis været væsentligt for gråbrødrene, at bygningen blev bygget på netop dette sted ud til åen. Det forhold må afspejle bygningens funktion, og med placeringen direkte ud til Østerås bolværker har det fra små fartøjer og pramme været muligt at få forsyninger til klosteret leveret gennem døråbningen i vestmuren. Kælderen har da fungeret som opbevaringsrum for disse forsyninger, inden de blev bragt videre ind på klosteret. Funktionen som lagerrum fortsætter givetvis efter middelalderen.

Vand har åbenbart spillet en mere direkte rolle i stenhuset. Som tidligere skrevet fandtes der i bygningens sydvestlige hjørne en indbygget skakt eller faldstamme i murlivet. Skakten har formentlig ført spildevand fra etagen over kælderen ned gennem muren og direkte ud i Østerå, og det skal foreslås, at stenhuset også kan have haft en funktion som for eksempel vaskehus eller toiletbygning (necessarium). Det skal dog samtidig nævnes, at stenhuset ligger mere end 60 m fra det yngre klostrets østfløj, hvorfor der i så fald næppe kan være tale om klosterets vigtigste necessarium. Til sammenligning skal i øvrigt nævnes, at der i Svendborg gråbrødre-kloster er fundet en tilbygning til en udløberfløj fra 1400-tallet, som med sin størrelse på omtrent 8 x 5 m minder om stenhuset ved Ladebro. Tilbygningen i Svendborg er tolket som en latrinbygning, og man skal ved denne bygning særligt bemærke to, ca. 25 cm brede faldstammer, som muligvis kan jævnføres med skakten i Aalborg stenhuset.²⁹ Den murede skakt kom først til med udvidelsen af kælderen mod syd, men måske har stenhuset også oprindeligt været tiltænkt en funktion, i hvert fald delvist, som indebar brug af Østerås vand. Fra begyndelsen af var stenhuset med sin bredde på godt 5 m relativt smalt,

og med beliggenheden lige ud til åen vil det have været forholdsvist enkelt at føre en gren af åen ind under bygningen gennem en muret kanal. Der blev dog ikke set spor af en sådan kanal hverken uden for bygningen mod nord og syd eller under bygningen. Det eneste mulige spor af en kanal kan måske findes på nordmurens yderside (fig. 6), hvor murværket som tidligere beskrevet over en strækning på ca. 1½ sten er ført helt ned til tømmerunderlaget uden det mellemiggende kampestensfundament. Vest herfor synes fundamentet at være nærmest skubbet ind under murværket, hvorved det adskiller sig fra den østlige del af fundamentet, som stak frem for murflugten. Spørgsmålet er, om vi her ser antydningen af, at der har været planlagt, men ikke fuldført, en kanal under bygningen? Der kan næppe findes noget entydigt svar på dette, og det får blive ved denne antydning.

6. Skt. Clemens og gråbrødrene

Gråbrødrenes ældre klosterkirke var måske ikke deres første kirke i Aalborg. Her skal i hvert fald præsenteres den hypotese, at de ved deres ankomst til byen overtog en ældre sognekirke, der var viet til Skt. Clemens. Kirken kendes fra et brevudtog fra 1191-1209, hvoraf det fremgår, at biskop Asser af Viborg skænkede jomfruene ved Vor Frue kloster i Aalborg patronatsretten til en Skt. Clemens Kirke.³⁰ I 1992 blev det antaget, at denne kirke formodentlig var Skt. Clemens-kirken i Hundslund kloster i Vendsyssel.³¹ På daværende tidspunkt fandtes ingen viden om en ukendt kirke i Aalborg, som så at sige manglede en helgen, så antagelsen var fornuftig.

Men allerede efter undersøgelsen af gråbrødreklosteret i 1994-1995 måtte denne antagelse ændres. Under udgravningen fandtes et mindre antal skeletter, hvor den gravlagte lå med arme og hænder ned

langs siden af kroppen i den såkaldte armstilling A. Denne armstilling anvendtes op til omkring 1300,³² og gravene kunne således i princippet godt stamme fra kirkegården til gråbrødreklosteret. Stratigrafiske iagttagelser viste imidlertid, at begravelserne ikke var anlagt fra et jordniveau, der hidrørte fra klostertiden, men at gravene var overlejret af kulturlag, der uden tvivl var ældre end klosterlagene. Stratigrafisk set var gravene således placeret i den nederste, ældre del af udgravningens relative kronologi. Gravene gennemskar kulturlag, hvori der lå enkeltkamme, halvkuglekar og enkelte kuglepoter, som må dateres til 900- og 1000-tallet.

Fem af skeletterne med armstilling A blev i henholdsvis 1996 og 2001 14C-dateret. Nu er dateringen af menneskeknogler baseret på 14C-metoden ikke uproblematisk, da der er problemer med at korrigere for menneskers indtagelse af marin føde samt føde fra fjord- og ferskvandsområder – den såkaldte reservoir-effekt, der kan gøre 14C-dateringer flere hundrede år for gamle.³³ Ifølge analyserne har de fem undersøgte individer dog udelukkende ernæret sig af terrestrisk føde, hvorfor det i dette tilfælde bør være overvejende sandsynligt, at reservoir-effekten ikke er en mulig fejlkilde. Dateringerne af de fem skeletter viste med forbehold for reservoir-effekten, at i hvert fald tre og måske fire af disse individer må være gravlagt på en kirkegård, der er ældre end gråbrødreklosterets kirkegård, da de dateringsmæssigt er placeret mellem 902 og 1246.³⁴

På grundlag af de stratigrafiske iagttagelser og dateringerne kan der med forsigtighed drages den konklusion, at en kristen kirkegård formentlig blev anlagt omkring 1000, og at den fortsat var i brug i 1100-tallet. Til en tidlig 1000-tals kirkegård må man formode, at der har hørt en trækirke, men en sådan er endnu ikke

lokaliseret. Den ovenfor nævnte genbrugte, romanske granitsøjle, de mange genbrugte granitkvadre og andre romanske bygningsdele fra gråbrødreklosteret indikerer, at trækirken sandsynligvis i 1100-tallet blev afløst af en kvaderstenskirke (fig. 9). Det må anses for meget sandsynligt, at den i brevudtoget omtalte Skt. Clemens kan knyttes til de arkæologiske fund af skeletter og romanske bygningsdele, således at denne hidtil ukendte kirke i Aalborg, der samtidig er byens ældste kirkebygning, bar navnet Skt. Clemens.³⁵

Fig. 9. Den genbrugte, romanske granitsøjle fra den bevarede kælder i klosterets østfløj stod som midtpunkt for kælderens hvælv. Under teglgulvet stod søjlen på en nedslidt møllesten og omgivet af en solid teglkasse. Søjlen var vendt på hovedet, og det under gulvet skjulte kapitæl havde på to tilstødende sider en løve under et bueslag som motiv. Foto: Stig Bergmann Møller, Aalborg Historiske Museum.

I 1100-tallet fandtes der fire kirker i Aalborg – Skt. Clemens, Skt. Budolfi, Skt. Peder og Vor Frue – og det er rimeligt at forestille sig, at der fra engang i dette århundrede tilsvarende var to sogne på hver sin side af Østerå: Skt. Budolfi og Skt. Peders sogne på vestsiden af åen samt Skt. Clemens og Vor Frue sogne på østsiden af åen. Spørgsmålet er, hvor længe denne formodede sognestruktur har fungeret. Nonnerne ved Vor Frue fik som tidligere omtalt patronatsretten til Skt. Clemens mellem 1191 og 1209, og hvorvidt de har benyttet sig af overtagelsen til at nedlægge kirken og lægge sognet ind under deres eget, står ikke klart.³⁶ Måske har Skt. Clemens levet videre som et selvstændigt sogn, men altså under Vor Frues patronatsret. De genbrugte, romanske bygningsdele i gråbrødreklosteret må dog betyde, at brødrene formentlig ved klostergrundlæggelsen er kommet i besiddelse af Skt. Clemens (eller af bygningssten herfra?). En hypotese kan være, at de har benyttet Skt. Clemens som kirke, indtil de fik rejst deres egen kirkebygning, den ældre klosterkirke. Denne var i brug omkring 1250,³⁷ og på dette tidspunkt må det anses for sandsynligt, at Skt. Clemens var nedrevet. Herefter var der øst for Østerå kun Vor Frue sogn.³⁸

7. Afslutning

Hvorvidt gråbrødrene i Aalborg rent faktisk benyttede Skt. Clemens for en tid, mens deres ældre klosterkirke blev opført, bliver særdeles vanskeligt at få påvist.³⁹ Til gengæld er det indiskutabelt, at de fik bygget to egentlige klosterkirker: Den ældre kirke, som kun kom til at stå i omkring 50 år, og den yngre kirke, som afløste den ældre og som kom til at stå indtil klosterets nedlæggelse. Den yngre kirke blev opført som en langhuskirke. Denne kirketype var den mest anvendte ved tiggerklostrene, og i mange tilfælde blev kirkebygningen udvidet med et sideskib eller

en kapelrække på den side af kirken, der vendte bort fra klosterbygningerne. Herved blev kirken asymmetrisk. Dette skete ikke i Aalborg, hvor placeringen af kirken helt ud til hovedgaden Algade må have gjort opførelsen af et sideskib eller en kapelrække umulig. Af den ældre kirke er der udgravet for lidt til, at man kan konkludere noget endeligt om kirkebygningens form, men det kan antages, at den som ved andre tiggerklostre har været en ganske kort salskirke.⁴⁰

Til det ældre kloster har der som tidligere nævnt utvivlsomt hørt andre bygninger end kælderbygningen ved Roldgyde, men de bygninger er endnu ikke påvist arkæologisk. Såfremt bygningerne har været opført i lettere konstruktioner, og de lå, hvor det yngre klostrets teglbyggede fløje senere rejste sig, kan de ældre klosterbygninger være fjernet ved opførelsen af de yngre fløje.

Det er dog ikke nødvendigvis givet, at bygningerne fra de to klosterperioder har ligget sammesteds, for bedømt ud fra placeringen af kirken og kælderbygningen kan det ældre kloster have haft en mere åben struktur med spredtliggende bygninger, måske delvist betinget af stifterens gave ved oprettelsen.⁴¹

Fik gråbrødrene i Aalborg så fuldendt det yngre klostrets fire klosterfløje omkring fratergården? Vi formoder, at det lykkedes for dem, men kun fremtidige udgravninger kan naturligvis bekræfte denne formodning. Vi ved til gengæld, at de må have haft økonomisk overskud til at opføre andre bygninger uden for det centrale klosterkompleks, således stenhuset ved Ladebro og muligvis en anden bygning vest for vestfløjen.

I 1530 var det imidlertid slut med klosteraktiviteterne, idet lensmanden på borgen Aalborghus, Axel Gøye, med magt fordrev *“alle brødrene fra klosteret efter utallige ubehageligheder og forhånelser”*.⁴² Nedbrydning

gen af klosterets centrale fløje var sandsynligvis gennemført inden 1540, og kun våbenhuset stod en tid endnu.⁴³ Stenhuset ved Ladebro overlevede dog nedlæggelsen og kom på private hænder.

Noter

1. Møller 2000. Bogen bygger på Møllers speciale fra 1997b, men indeholder også nyt materiale i forhold til dette og et bidrag af Niels Lynnerup og Lene Møller om levevilkår, sygdom og død.
2. Møller 2003a s. 14-19.
3. DiplDan 2. rk., 2, nr. 123.
4. Møller 2003a s. 14-19.
5. Møller 1997b; Møller 2000 s. 40-56; ÅHM j.nr. 2481 Beretning.
6. Heilesen 1967 s. 53-54.
7. DaMag 3. Rk., 5. bd., s. 29; DaKancReg s. 121.
8. Møller 1950 s. 129-138; Krongaard Kristensen 2013 s. 147-148.
9. Møller 1950 s. 133/fig. 7-134. Et lektorium er formodentlig udgravet i kirken til Ribe gråbrødrekloster; se Kieffer-Olsen 1996 s. 109-111 og Andersen 2003 s. 31-32. Larsen 2013 s. 40-41: I kirken til Odense gråbrødrekloster opførtes åbenbart en sekundær korbue i senmiddelalderen som adskillelse mellem kor og hovedskib.
10. Det er uvist, om der til den ældste del af østfløjen har knyttet sig en bygning i en lettere konstruktion.
11. I stueplan kan der endvidere hypotetisk tænkes en døråbning mellem trapperummet og østfløjens nordligste rum efter trapperummet. Her kan sakristiet have ligget, således at man fra munkekoret via trapperummet kom ud i sakristiet. Endnu en mulighed kan være en døråbning i stueplan mellem trapperummet og korsgangen; en sådan døråbning kan munkene have brugt som adgang til munkekoret om dagen.
12. Krongaard Kristensen 2013 s. 187-192; Larsen 2013 s. 47.
13. Vinduesåbninger i to- og tregrupper i overgangsstil ses bl.a. ved koret til dominikanerkirken Vor Frue i Århus, her dateret til anden halvdel af 1200-tallet; se Johannsen & Smidt 1981 s. 85-87.
14. Møller 1997a s. 5-12.
15. Krongaard Kristensen 2013 s. 196-198.
16. I størrelse og sandsynlig hvælvkonstruktion minder rummet meget om den bevarede teglkælder nordligst i østfløjen. Dette forhold kan måske indikere, at der kun er kort tid mellem de

- to rums opførelse og dermed mellem opførelsen af den nordlige og sydlige del af østfløjen.
17. Således f.eks. i Øm kloster; se Gram 1998 s. 98-100.
 18. Møller 1997b; Møller 2000 s. 56-92; ÅHM j.nr. 2481 Beretning.
 19. Krongaard Kristensen 2013 s. 244-249.
 20. ÅHM j.nr. 6137, Rapport R002.
 21. Møller 2000 s. 42-44. ÅHM j.nr. 5698; Rapport R033 s. 56-61. ÅHM j.nr. 2481 Beretning s. 19-20: Langs den nordlige del af den nuværende Møllegade er der over en længere strækning registreret et svært kampestensfundament BDP, som kan være en afløser for stendiget på Algade 9. Det kan dog ikke udelukkes, at BDP reelt er et fundament til eftermiddelalderlige bygninger.
 22. DaMag 3. Rk., 5. bd. s. 29; DaMag 3. Rk., 5. bd. s. 311.
 23. Møller 2000 s. 117-124. ÅHM j.nr. 6137, Rapport R002: Løsfundet, humane knogler fra den vestre kirkegård er også påtruffet ved en overvågning bag Boulevarden 1A (fig. 3).
 24. Fremlæggelsen bygger på ÅHM j.nr. 3803R038 Beretning s. 30-44.
 25. For uddybning af åhavnen, se Møller 2003b s. 57-76.
 26. Af sikkerhedsmæssige grunde var det dog ikke muligt at undersøge den vestlige del af nordmurens yderside helt ned til bunden af muren, hvorfor udformningen af den nederste del af muren på dette stræk er ukendt.
 27. Daly 2000: ÅHM 3803X426/A443: 115 år, kun kerneved: 1227-1341 e. Kr., datering til efter 1356.
 28. Krongaard Kristensen 1981 s. 169-170; Springborg, Møller & Ørnbjerg 2013 s. 31-35.
 29. Thomsen & Sørensen 2007 s. 31-32; Krongaard Kristensen 2013 s. 330-332.
 30. DiplDan 1. rk., 3, nr. 173.
 31. Johansen, Møller Knudsen & Kock 1992 s. 274.
 32. Kieffer-Olsen 1993 s. 73-75; Jantzen, Kieffer-Olsen & Madsen 1994 s.33.
 33. Arneborg, Heinemeier, Lynnerup, Rud & Sveinbjörnsdóttir 2000 s. 307-308.
 34. AAR-2592: ÅHM 2481X1899/grav BOZ: 14C-år: 1030 ± 30BP; 995-1025 AD (960-1050 AD, kalibreret ved ± 2 stdv.). K-7175: ÅHM 2481X1054/grav AEC: 14C-år: 934 ± 35BP; 1028-1160 AD. K-7176: ÅHM 2481X1062/grav AED: 1070 ± 39BP; 902-1017 AD. K-7177: ÅHM 2481X1069/grav APX: 834 ± 25BP; 1191-1246 AD. Med mindre andet er nævnt, er dateringerne kalibreret ved ± 1 stdv.
 35. Ebbe Nyborg har tidligere påpeget den mulige forbindelse mellem fundene af skeletter mv. i 1994-1995 og Skt. Clemensnavnet; se Nyborg 2004 s. 137-138 med note 69.
 36. Denne kirkenedlæggelse mv. er foreslået af Nyborg 2004 s. 137-138.
 37. Møller 2003a s. 16.
 38. Møller 1997a s. 5-12; Møller 2008 s. 202-203, 207-209, 211.
 39. For lignende overvejelser, se Kieffer-Olsen 1996 s. 111-114.
 40. Krongaard Kristensen 2013 s. 129-131. I Odense gråbrødrekloster er kirken, indviet 1343, bygget asymmetrisk fra start af, idet hoved- og sideskib er opført i en byggefase; se Larsen 2013 s. 33-36. Tilsvarende i Svendborg gråbrødrekloster, hvor den højgotiske kirke indviet i 1361 opføres asymmetrisk; se Krongaard Kristensen 1994 s. 30-40.
 41. Lorenzen 1914 s. 132-133 karakteriserer franciskanernes ældste klostre som "spredte og tilfældige Anlæg". Se også Krongaard Kristensen 2013 s. 173-178 for lignende synspunkt.
 42. Heilesen 1967 s. 53-54.
 43. Møller 2000 s. 124-126.

Litteratur

- Andersen, Lis: Ribe Gråbrødrekloster – det sidste kapitel, *Mark og Montre* 2003, s. 23-40.
- Arneborg, Jette, Jan Heinemeier, Niels Lynnerup, Niels Rud & Árný E. Sveinbjörnsdóttir: 14C-dateringer af menneskeknogler. Med de grønlandske nordboer som eksempel, *hikuin* 27, 2000, s. 307-314.
- Danske Kancelliregistrarer 1535-1550* (DaKancReg). Udgivet ved Kr. Erslev & W. Møllerup. København 1881-1882.
- Danske Magazin indeholdende Bidrag til den danske Histories Oplysning* (DaMag). 3. Rk. København 1745-.
- Diplomatarium Danicum* (DiplDan) 1.-3. rk. Udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. København 1938.
- Gram, Susanne Nissen: *Øm Kloster. Bygningskomplekssets udformning og udbygningsforløb*. Højbjerg 1998.
- Heilesen, Henning: *Krøniken om Graabrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark*. København 1967.
- Jantzen, Connie, Jakob Kieffer-Olsen & Per Kr. Madsen: De små brødres hus i Ribe, *Mark og Montre* 1994, s. 26-36.
- Johannsen, Hugo & Claus M. Smidt: *Danmarks arkitektur. Kirkens huse*. København 1981.

- Johansen, Erik, Bodil Møller Knudsen & Jan Kock: *Aalborgs Historie 1. Fra Aalborgs fødsel til Grevens Fejde 1534*. Aalborg 1992.
- Kieffer-Olsen, Jakob: *Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark – 8 kirkegårdsudgravninger*. Aarhus 1993.
- Kieffer-Olsen, Jakob: Ribe Gråbrødrekløster, *Danske klostre 1. Arkæologiske undersøgelser 1972-1996*. *hikuin* 23, 1996, s. 107-116.
- Krongaard Kristensen, Hans: Domprovstegården i Viborg. *hikuin* 7, 1981, s. 163-172.
- Krongaard Kristensen, Hans: *The Franciscan Friary of Svendborg*. Svendborg 1994.
- Krongaard Kristensen, Hans: *Klostre i det middelalderlige Danmark*. Højbjerg 2013.
- Larsen, Morten: *Franciskanerklosteret i Odense. En arkæologisk undersøgelse af det middelalderlige bygningskompleks*. Højbjerg 2013.
- Lorenzen, Vilh.: *De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie*. København 1914.
- Møller, Elna: Om danske lektorier, *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1950, s. 129-138.
- Møller, Stig Bergmann: En genbrugt granitsøjle fra Aalborg Gråbrødrekløster, *Anno Domini* 1997a, s. 5-12.
- Møller, Stig Bergmann: *Aalborg Gråbrødrekløster. Bygningshistorien primært belyst ud fra de arkæologiske kilder*. Upubliceret speciale i middelalderarkæologi, Århus Universitet 1997b.
- Møller, Stig Bergmann – med bidrag af Niels Lynnerup og Lene Møllerup: *Aalborg gråbrødrekløster. Marked, by og kloster*. Aalborg 2000.
- Møller, Stig Bergmann: Møntdatering af Aalborg gråbrødrekløster, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, nr. 1-2, februar 2003a, s. 14-19.
- Møller, Stig Bergmann: Østerå – Aalborgs middelalderlige havn. *Fra Himmerland og Kjær Herred* 2003b, s. 57-76. (også udgivet i: Roland, Thomas (red.): *Botværker – fra middelalderen og nyere tid*. Næstved 2005).
- Møller, Stig Bergmann: Aalborgs ældste tid – perioden ca. 900 – 1200. Hans Andersson, Gitte Hansen og Ingvild Øye (red.): *De første 200 årene – nyt blik på 27 skandinaviske middelalderbyer*. Universitetet i Bergen arkeologiske skrifter. UBAS Nordisk 5. Bergen 2008, s. 195-214.
- Nyborg, Ebbe: Kirke og sogn i højmiddelalderens by, *Middelalderbyen* (red. Søren Bitsch Christensen), Aarhus 2004, s. 113-190.
- Springborg, Bente, Stig Bergmann Møller & Jakob Ørnbjerg: *Aalborg 1300 – 1662. By, slot og befæstning*. Aalborg 2013.
- Thomsen, Per O. & Lars Søgaard Sørensen: Udgravninger ved banegården i Svendborg 2007 – Franciskanerklosteret. *Årbog for Svendborg Museum* 2007, s. 20-34.

Andre kilder

Aalborg Historiske Museum:

ÅHM j.nr. 2481: Udgravning, Algade 19 mv., 1994-1995.

ÅHM j.nr. 3803: Udgravning, Østerågade, 1998.

ÅHM j.nr. 5698: Udgravning, Algade 9, 2007-2008.

ÅHM j.nr. 6137: Overvågning, Boulevarden 1A, 2011.

Nationalmuseet:

Daly, Aoife: Dendrokronologisk undersøgelse af tømmer fra Østerå, Aalborg. *Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser*, rapport nr. 25. København 2000.